

PAUL CELAN VERSEI

SZÁRNYÉJ

Szárnyéj, messziről jött és most
örökre kifeszítve
kréta és mész fölé.
Kavics, szakadékba guruló.
Hó. És még több fehérség.

Láthatatlan,
ami barnának látszott,
gondolatszínű és vadon
belepve szavakkal.

Mész és kréta.
És kavics.
Hó. És még több fehérség.

Te, te magad:
az idegen
szembe ágyazódva, mely
áttekinti ezt.

SZÓLJ TE IS

Szólj te is,
szólj utolsónak,
mondd ítéleted.

Szólj —

a nemet az igentől mégse válaszd el.

Adj értelmet ítéletednek:

adj neki árnyékot.

Adj neki elég árnyékot.

adj neki annyit,

amennyit megosztani látsz

éjszak és délszak és éjszak között.

Pillants körbe:

nézd, hogy megéled köröskörül —

Halálban! Élő!

Igazat mond, ki árnyékot mond.

Am összezsugorodik a hely, ahol állsz:

Hova hát, árnyékkifosztotta, hová?

Másszál. Tapogatózz fölfelé.

Vékonyabb leszél, felismerhetetlenebb, finomabb!

Finomabb: fonál,

melyen az lejönni akar, a csillag,

hogy lent ússzon, lent,

hol csillogni látja magát: a vándor

szavak hullámverésében.

VIRÁG

A kő.

A kő a levegőben, amelyet követtem.

A szemed oly vak, akár a kő.

Kezek

voltunk,

kimeregettük a sötétséget, rátaláltunk

a szóra, amely a nyárban feljött:

virág.

Virág — egy vakszó.
Szemed és szemem:
gondoskodnak
vízről.

Növekedés.
Szívfal szívfal után
pattogzik.

Egy szó még, mint ez, s lendülnek
a kalapácsok a szabadban.

NYELVRÁCS

Szemkerek a cölöpök között.

Csillangóállat szemhéj
evez fölfelé,
szabaddá tesz egy pillantást.

Írisz, úszónő, álomtalan és zavaros:
az ég, szívszürkén, biztosan közel.

A vas csőszájban, ferdén,
füstölgő szilánk.
Fényérzőkkel
kitalálok a lelket.

(Lennék mint te. Lennél mint én.
Nem *ugyanabban*
a passzázban álltunk?
Idegenek vagyunk.)

Kölapok. Fölöttük,
szorosan egymás mellett, mindkét
szívszürke nevetés:
két
teliszáj hallgatás.

HÓÁGY

Szemek, világvakok, halálszakadékbán: Jövök,
keményhajtás a szívben.

Jövök

Holdtükör meredekfal. Lejjebb.
(Lélegzetfoltos lámpás. Csíkokban vér.
Felhősödő lélek, még egyszer formaközelben.
Tízujárnyék — összekulcsolódva.)

Szemek világvakok,
szemek halálszakadékbán,
szemek szemek:

A hóágy kettőnk alatt, a hóágy.
Kristály kristályra,
időmélyen rácsolt, esünk,
esünk és fekszünk és esünk.

És esünk.
Voltunk. Vagyunk.
Egy húsúak az éjjel.
A járatokban, a járatokban.

TÜBINGEN, JANUÁR

Vakságra rá-
beszélt szemek.
Az ő — „Titok,
mi tisztán született” —, az ő
emlékezésük az
úszó Hölderlintornyokra, sirály-
körülrepedeste.

Vízbefúlt asztalosok látogatásai
ezeknél a
merülő szavaknál:

Jönne,
 jönne egy ember,
 világra jönne egy ember, ma,
 a pátriárkák
 fényszakállával: merhetne,
 szólna erről a korról csak
 gagyogni és gagyogni
 merhetne,
 minden-, minden-
 korkor.

(„Pallaks. Pallaks.”)

MANDORLA

A mandulában — mi áll a mandulában?
 A semmi.
 Áll a semmi a mandulában.
 Ott áll és áll.

A semmiben — mi áll ott? A király.
 Ott áll a király, a király.
 Ott áll és áll.

Zsidóhajfűrt, nem őszülő.

És a szemed — merre áll a szemed?
 Szemed a mandulával áll szemben.
 Szemed a semmivel áll szemben.
 A király felé áll.
 Így áll és áll.

Emberhajfűrt, nem őszülő.
 Üres mandula, királykéklő.

LES GLOBES

A téveteg szemekben — olvasd:

a nap-, a szív pályák, a
 sivöltő-szép hiába.
 A halálok és minden,
 mi belőlük született. A
 nemzetséglánc,
 amely itt nyugszik eltemetve és
 amely itt csüng még, az éterben,
 szakadékokat szegélyezve. Minden
 arcok írása, amelybe
 kavargó szóhomok fúródott — Kisörökkévalóan,
 szótagok.

Minden,
 még a legsúlyosabb is, felkészült
 a repülésre, semmi se
 tartotta vissza.

JÉGVERÉSBEN, az
 üszögös kukorica-
 csőben, odahaza,
 a késő, a kemény
 novembercsillagoknak engedelmesen.

A szívfonalakba
 becsomózva a férgek beszélgetései —:

húr, amelytől
 nyílírásod surran,
 lövész.

SZÓFELTOLTÓDÉS, vulkánikus,
 tengertúlharsogta.

Fönt
 az ellenteremtények
 áradó söpredéke: kitűzte
 a zászlót — képmás és utókép
 öntelten cirkálnak az időben.

Mígnem a szóholdat ki-
 pördítéd, amitől
 az apály csodája megtörténik
 és a szív-
 alakú kráter
 pőrén a kezdetekről tanúskodik,
 a király-
 származásokról.

ÉNEKELHETŐ MARADÉK — körvonala
 annak, ami
 a sarlóírásban hangtalan áttört,
 arrébb, a hócsúcson.

Örvénylőn
 az üstökös-
 szemöldökök alatt
 a tekintetrengeteg, melyhez
 az elsötétült parányi
 szívműhold sodródik
 az odakint
 elejtett szikrákkal.

— Kiskorúsított ajak, jelentsd,
 hogy történik valami, még mindig,
 nem messze tőled.

DANYI Magdolna fordítása:

JEGYZET A FORDÍTÁSOKHOZ:

Fordításaim Paul Celan középső költői korszakába engednek betekintést: már túl a képi elemeiben burjánzóbb, ritmusukban indásabb korai verseken s még innen a késői versek végletes redukcióin, kristály-szenkezetein.

A Szárnyéj (*Flügelnacht*) és a Szólj te is (*Sprich auch du*) versek a VON SCHWELLE ZU SCHWELLE, 1955 (KÜSZÖBRÖL KÜSZÖBRE) kötetben; a Virág (*Blume*), a Nyelvrács (*Sprachgitter*) és a Hóágy (*Schneebett*) versek a SPRACHGITTER, 1959 (NYELVRÁCS) kötetben; a Tübingen, Január (*Tübingen, Jänner*), a Mandorla (*Mandorla*) és a Les Globes (*Les Globes*) versek a NIEMANDSROSE, 1963 (SENKI RÓZSÁJA) kötetben; a Jégszemben (*Beim Hagelkorn*), a Szófeltöltődés (*Wertaufschüttung*) és az Énekelhető maradék (*Singbarer Rest*) versek pedig az ATEMWENDE, 1967 (LÉLEGZETVÁLTÁS) kötetben jelentek meg először.

A *Blume*, a *Schneebett* és a *Les Globes* verseket Lator László is fordította, s megjelentek *Paul Celan: Halálfüga* (1981) fordításkötetében.

D. M.

PAUL CELAN KÖLTÉSZETÉRŐL

Paul Celan költészetét értelmezőinek legtöbbje *hermetikus* költészetként olvasta, s bizonyára nem véletlenül kapta e költészet már alakulása kezdetén kritikusaiktól a *sötét* jelzőt. Ahogyan John E. Jackson írta, jellemző lehet már irányadó értelmezőinek a névsora is — mintegy Beda Allemann, Bernhard Böschstein, H. G. Gadamer, P. H. Neumann és Szondi Péter —, akik korábban valamennyien Hölderlin-, Jean Paul- vagy Rilke-kutatók voltak. Ez azonban nem jelentheti, s az itt említettek munkáiban nem is jelenti, hogy Celan költészte világidegen, ezoterikus költészet lenne. Az „abszolút” *metafora* című tanulmányában Mailarmé és Celan költői nyelvhasználata között párhuzamot vonva Gerhard Neumann a mallarméi hermetizmus és Celan költői intenciói közötti lényeges eltérésre figyelmeztet: „Amíg Mallarmé »abszolút« metaforái a tényszerűen nem létezőnek költői tényvé változtatását eredményezik, vagyis egy merőben valóságvonatkozás nélküli nyelvet, addig Celan metaforái egy nyelvileg meg nem nevezhető valóság nem tényszerű kifejezéseként jelennek meg, utalnak valamire, miközben azt — paradox módon — elhibázzák.” Celan azok közé a — lehet, utolsó — látomásos költők közé tartozik, akik az *Ittléről* még filozófiai egyértelműséggel koncipiált képpel rendelkeznek, és képesek arra, hogy e magátólértetődő természetességgel hozzá nem férhető képben, költői beszédük „organonjában” az Emberi és a Lényegi *utópiáját* körvonalazzák. Beda Allemann szavaival, Celan az utolsó szimbolista költő, akinek azonban nincs már lehetősége arra, hogy — a szó hagyományos értelmében — szimbólumokban fogalmazzon.

Az értelmezések egy másik — ettől egészében vagy csupán egyes hangsúlyjaiban eltérő — irányát Celan szellemiségének a zsidóságban való kijelölése jelenti. A legszélsőségesebben Peter Mayer képviseli ezt *Paul Celan a zsidó költő* című könyvében; Celan költészetét ő egyedül a zsidó-lét származtatta irodalmi és filozófiai hagyományok függvényeként

tudja olvasni. Nála szubtilisabban közelít a kérdéshez Peter Jokostra, aki *az időnek és az időtlenségnek* Celan költészetében oly hangsúlyos jelentésű szembeállítódását értelmezi a chassidizmus vonzatkörében. Bizonyos, hogy Celan valóban sokat merít a chassidizmus kultúrájából, s a zsidóság történelmi és egyéni létének a kozekvenciáit is a magáénak tudja. Bizonyos azonban az is, hogy Celan költői és gondolkodói magatartása nem értelmezhető pusztán e kötődésével, s amikor költészetének látomásosságát követni akarjuk, nem maradhatunk benne a zsidó-chassid irodalmi és filozófiai hagyományok jelölte *misztikusban*. Ha költészete felfogható is úgy, mint egy permanens emlékbeszéd a zsidóságnak a fasizmusban megélt tragédiájáról, ez az emlékbeszéd mégsem olvasható soha a történelem áldozatának a hangján elmondott siratóénekként. A zsidó és az emberi sors kiegyenlítődik Celan költészetében. A zsidóság tragédiája azt a létállapotot leplezi le, amelyhez az emberiség eljuthatott, eljutott: az embertelenség, az ember nélküliség állapotát.

Az áldozat tanúvá lépett elő, az egyetlen „szavahihető” tanúvá: az ő valóságtapasztalata nélkül az *Ittlét*ről semmi lényeges el nem mondható. A vakságra jutott emberi szellem az ő megvakítottáguknak történelmi konkrétumában nyeri vissza látását. A *Todesfuge* (*Halálfuga*) és az *Engführung* (*Szűkemenet*) híressé vált költeményeinek a halottakkal dialógust teremtő emlékbeszédei sem olvasandók másképpen, mint a valóság megszólíthatóságának, „vakságunk legyőzetésének” a próbatételeként. Peter Paul Schwarz a halál és a halottakra emlékezés tematikáját elemezve Celan, költői világának egzisztenciális vonatkozásrendszerét épp e dialógusteremtés szervezőelvében ismeri fel. „Feltárára vár, hogy a valóság leértékelése a transzcendens egyfajta megközelítése javára, a költői énnak a halott iránti hiperbolikussá növesztett feszült figyelme, a halott mágikus evokációja Celan költészetét strukturálisan is meghatározza. (...) A teljes visszautalás dialektikus rendezőelve a paradoxon, az ellentmondásosság. A paradoxon („halottak voltunk és lélegeztünk”) Celan verseiben mintegy az álomban újra átélt agresszióra adott felelet, amely a maga módján utal egy valóságtapasztalatra is. Megváltozik itt az élet és a halál oppozíciójának hagyományos felfogása, minthogy a halál állapotában a halálra kínzott élet kerül előtérbe.”

Celan valóságtapasztalatai tehát nem vezethetők le egyedül a zsidóság történelmi sorsából. Az elidegenedést Celan már ifjúkorának „postkaundka” környezetében is megélhette. A nyelvet egyszerre *exiliumnak* és *aziliumnak* tartó költői magatartás eredhet ifjúkorának nyelvi izolációjából is, minek majd a bekövetkező történések adnak a *Brémai beszéd*-ben megfogalmazott történelmi mélyértelműséget:

„Elérhető, közeli és elveszítettlen mind e veszteségek közepette csak ez az egy maradt: a nyelv.

A nyelv megmaradt, igen, mindenek ellenére. Keresztül kellett azon-

ban mennie a maga képtelenségén, a feleletadásra, az iszonyú elnémulásra, a halálhozó beszéd ezernyi sötétségén. Keresztülment mindezen, és nem volt szava arra, ami történt; de túljutott a történéseken. Túljutott és ismét napvilágra léphetett, «gazdagodva» általuk.”

Pilinszkytól kölcsönvett szóval talán *mozdulatlan elkötelezettségnek* nevezhetnénk Celan költői magatartását. Dieter Schlesak *A szó mint ellenállás* című tanulmányában azonban ennél jóval messzebb jutott e költészet elkötelezettségének értelmezésében, bárha a chassidizmus képzetvilágán belülmaradva is fogalmazott. Az ellenállásra képes költői szóban ő — a chassidizmus *exodus* fogalmának értelmében — „a megváltódás és egy új kezdet előfeltételét” látja. Az „Isszuk a múlt fekete tejét” metafora a *Haláljúga* versben számára már ezt a megváltáshoz vezető halált jelenti. Bizonyára nem kell itt eldöntenünk, hogy a *reménynek* ezek a tartalmi immanens építőelemei Celan költészetének, vagy pedig már e költői beszéd *lehetséges* aktualizációját jelenti. Azt azonban, hogy ez aktualizációt e költészet mindig, s nem csupán a történelmi sorsot tematikusan felvető versek, mint a *Haláljúga* is, lehetővé teszi, mi több, elvárja, azt Marlies Janz *Az abszolút költészet elkötelezettsége* című könyvének tárgyias elemzése bizonyítja. Janz könyvének érdeme, hogy anélkül, hogy elhallgatná azokat, kiemeli e költészetet a chassidizmus hagyományaihoz való kötődésrendszerből, s úgy tud érvelni Celan költészetének társadalmi-történelmi „engagement”-je mellett, hogy közben nem kell erőszakot tennie Celan — hermetikus — poétikáján.

*

Celan poétikájában a nyelv entitásként teteleződik; a valóság reprezentálása helyett a vers maga lesz realitássá: a világnak a szavakban történő újrateremtőjévé, egy világ létrehozásának az *útjává*. Ahogyan a *Brémai beszéd*ben mondotta: „A versek úton vannak: haladnak valami felé. Mifelé? Valami nyitvaálló, meghódítható felé, talán egy megszólítható Te felé, egy megszólítható valóság felé.”

A progresszióként felfogott vers velejárója a maga nyitottságának a tudata. Csak az abszolút nyitottságra törő beszéd vállalkozhat arra, hogy egy olyan költői topográfiát hívjon létre, amelyben a meg-nem-létező világ körvonalazódhat. Ebben a nyitottságban azonban nemcsak a valóságmegnevezés lett kérdésessé, hanem maga a költészet is. A szétört valóságkép talaján fölépülő költői beszéd reflexivitása önmagára irányul. A fogalmazás viviszekciós precizításában a külvilág tényállításainak a visszatükröződése helyett összetett s eddig nem ismert összefüggések állítódnak fel a szavak között. Költészetének „nyelvtornyai a halálraítelt nyelvzónákban” (Celan) elveszítik közvetlen vonatkozásait a külvilággal, mégsem lesznek soha merőben verbális képződményekké. A beszélő tudatában van a valóság el-nem-értségeknek és paradox módon ebben a tudás-

ban rejlik a valósággal való találkozás lehetősége is. Ebben az értelemben írja Beda Allemann: „Költészetének jellemzőit akkor ismerhetjük csak fel, ha a verset mint rajtaütési kísérletet olvassuk, melynek célja egy még fel nem fogott valóság birtokbavétele. Celan verseinek kapcsán minden további nélkül emlékezhetünk Kafka szavára, aki szerint a költészet a valóság meghódítására indított expedíció. A paradox beszédmód alapjában Celannál az anticipatorikus értelem áll.”

Az itt vázolt költői felfogásból következik, hogy Celan szabadverseinek, a legkorábbiaknak is, kevés közük van a szürrealista költészethez. Szokatlan, merész szókapcsolatait vagy épp szóösszetételeit nem a szabad asszociáció; technika hívja létre, amely a maga ellenőrizetlen nyelvi áramlásában a széttört valóság tényállásainak a visszatükrözésére vállalkozott. A progresszióként felfogott celani versben mindig egy sajátos, atonális ritmusra ismerünk, amelyet költészete meghatározó kompozíciós rendezőelvének is nevezhetünk. Ez a ritmus az egyes szavak és szókapcsolatok ismétlődésén alapszik, amelyek így versei motívumaivá lesznek; továbbá a strukturális párhuzamosságok és asszimetriák váltakozó rendjén. Ez atonális ritmus két megkülönböztethető beszédmódot eredményez Celan költészetében: a széttört szoltárra emlékeztető beszédmódot és — Szondi Péter kifejezésével élve — verseinek „mértani szövegtájakait” a *Sprachgut* (*Nyelvrács*) című kötettel kezdődően. A redukció elve nem mond ellent ennek a zeneiségnek, hiszen, ahogyan Szondi Péter, írja, „a szövegben fölépült kapcsolódások mindig inkább zenei, mint diszkurzív módon realizáltak: a szűkmenet formai intenciójaként”,

A „valóságsebeközl és a valóság kereséséből” (Celan) létrejövő s eközben magát megkérdőjelező költői beszédben a külvilág egyfajta *anyag-talanítása* következik be: a világ dolgai materialitásának a megszüntetése a metaforikus redukcióban. E purifikáció és végrehajtásának útja a nyelvi elemeknek a képszerűség leépítésén át történő izolációja, amikor a valóságvonatkozásaikból fölemelt szavak a versképben elszigetelt nyelvi elemekként jelennek meg, mégpedig a verskép reflektált nyelvi elemeiként. Nem a szó jelentésségének a megszüntetéséről van itt szó („langue pure”), ami történt, „csak” annyi, hogy a költői figyelem a jelölt helyett a *jelölőre* irányítódott. Celan verseinek nyelvi dialektikájában a jelentésvonatkozások (a dolgok) immaterializációja következtében, az ismert, érteni vélt szavak jelentéssége kitágul, s a metaforaként viselkedő nyelvi jel a versbeli tudatfolyamatok jelölésére vállalkozó gyűjtőfogalommal lesz.

DANYI Magdolna